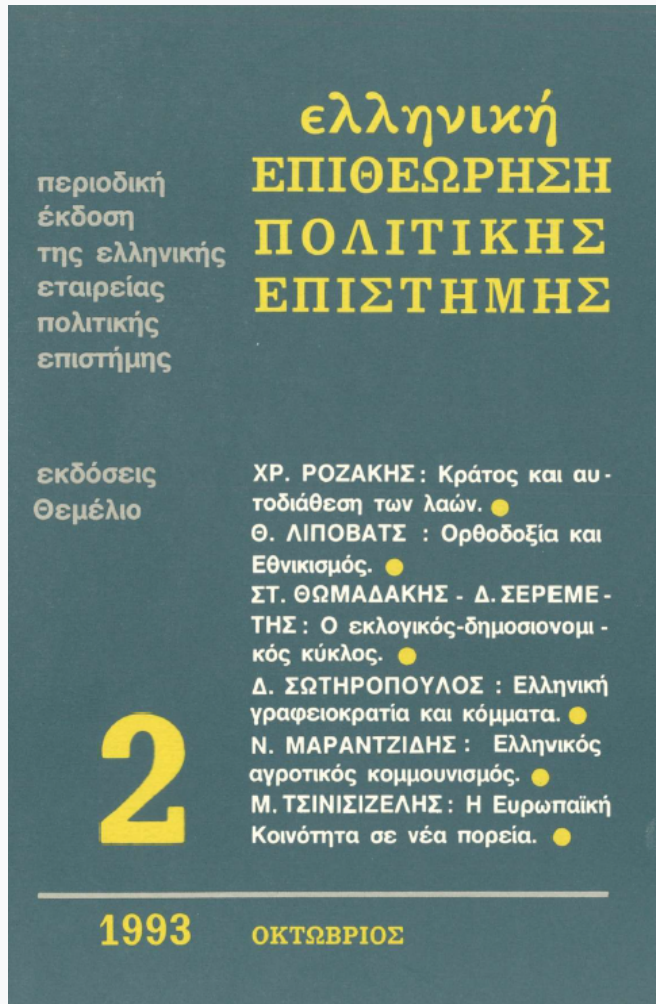

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 2, Αρ. 2 (1993)

ΕΤΙΕΝ ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ - ΙΜΜΑΝΟΥΕΛ ΒΑΛΛΕΡΣΤΑΪΝ, Φυλή, έθνος, τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες, (μετ. Α. Ελεφάντης, Ε. Καλαφάτη), εκδ. Ο πολίτης 1991, 348 σελ.

Θ. Δ. Γκοτσόπουλος

doi: [10.12681/hpsa.15321](https://doi.org/10.12681/hpsa.15321)

Copyright © 2017, Θ. Δ. Γκοτσόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γκοτσόπουλος Θ. Δ. (2017). ΕΤΙΕΝ ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ - ΙΜΜΑΝΟΥΕΛ ΒΑΛΛΕΡΣΤΑΪΝ, Φυλή, έθνος, τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες, (μετ. Α. Ελεφάντης, Ε. Καλαφάτη), εκδ. Ο πολίτης 1991, 348 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 2(2), 147-156. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15321>

κή του έκκληση «ότι χρειάζονται θεωρίες που να σέβονται το πολύπλοκο». Αφού και οι «σύγχρονες μεταλλαγές» μας εντυπωσιάζουν, μας ανησυχούν, προκαλούν την περιέργειά μας και την επιθυμία μας να τις καταλάβουμε καλύτερα».

Το βιβλίο αυτό, τέλος, σ' ένα σημείο θα μπορούσε να αποτελέσει ακόμα μια μεγαλύτερη προσφορά. Αν προέβαινε σε μια συγκριτική αντιπαράθεση της υποκείμενης συστημικής σκέψης της Σχολής της Φραγκφούρτης, με ό,τι υποστηρίχθηκε τα τελευταία χρόνια από τον Α. Moles και άλλους γάλλους θεωρητικούς. Το πιθανότερο όμως είναι ότι ο J.-William Lapierre τα εντάσσει όλα αυτά σε ευρύτερες φιλοσοφικές ενότητες και, συνεπώς, θα μας απαιτούσε ότι κάτι τέτοιο θα ήταν μάλλον περιττό.

A.-I. Δ. ΜΕΤΑΞΑΣ

ΕΤΙΕΝ ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ - ΙΜΜΑΝΟΥΕΛ ΒΑΛΛΕΡΣΤΑΪΝ, *Φυλή, έθνος, τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, (μετ. Α. Ελεφάντης, Ε. Καλαφάτη), εκδ. Ο πολίτης 1991, 348 σελ.

Αφετηρία αυτού του βιβλίου υπήρξε ένα σεμινάριο που οργανώθηκε στο Ίδρυμα των Επιστημών του Ανθρώπου στο Παρίσι στη διάρκεια τριών χρόνων (1985-1987), αφιερωμένο στα θέματα των «τάξεων», του «ρατσισμού» και του «εθνικισμού». Τα κείμενα δεν αποτελούν πιστές απεικονίσεις των εκεί συζητήσεων αλλά περαιτέρω επεξεργασμένες μελέτες που οι δύο διανοητές παραθέτουν με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι δυνατή μια συγκριτική αντιπαράθεση των απόψεών τους. Μαρξιστές και οι δύο συγγραφείς, προέρχονται από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους, φιλοσοφία ο Ε. Balibar, κοινωνιολογία ο I. Wallerstein. Μαθητής και φίλος του L. Altusser, ο πρώτος ασχολήθηκε στα πλαίσια του στρουκτουραλισμού τις δεκαετίες '60 και '70 με τα θέματα του ιστορικού υλισμού, της δικτατορίας του προλεταριάτου και της πολιτικής του Μαρξ.¹ Ο I. Wallerstein έγινε ευρύτερα γνωστός με τις επεξεργα-

1. Βλ. Ε. Μπαλιμπάρ - Τ. Λουμπορίνι - Α. Τοζέλ, *Η κριτική της πολιτικής στον Μαρξ*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1984· Ε. Μπαλιμπάρ, *Για τη δικτατορία του προλεταριάτου*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα.

σίες του για την ιστορική διάσταση της «καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας» (World-Economy).²

Το βιβλίο χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες, οι τίτλοι των οποίων ανταποκρίνονται σε θεματικές όπου συμμετέχουν, όχι πάντα ισομερώς, και οι δύο συγγραφείς, με δεκαπέντε μελέτες. Η πρώτη ενότητα ασχολείται με τον «οικουμενικό ρατσισμό», η δεύτερη με το «ιστορικό έθνος», η τρίτη επιχειρεί μια διερεύνηση της έννοιας των «τάξεων» και είναι η πιο αναλυτική ενότητα του βιβλίου, ενώ η τέταρτη και τελευταία προσπαθεί να απαντήσει στο ερώτημα αν υπάρχει «μετατόπιση της κοινωνικής σύγκρουσης».

Σημαντικά τμήματα του βιβλίου είναι ο πρόλογος, γραμμένος από τον E. Balibar και ο επίλογος, διατυπωμένος από τον I. Wallerstein. Εδώ οι δύο στοχαστές θίγουν γενικότερα μεθοδολογικά προβλήματα και οροθετούν τις αντιλήψεις τους ώστε να καθίσταται ευχερής η ανάγνωση των κειμένων τους και η επισήμανση των διαφορών και των συγκλίσεών τους. Αποτελούν ο ρατσισμός και ο εθνικισμός κατάλοιπα του παρελθόντος, αρχαϊσμούς και προκαταλήψεις άμεσα εξηγήσιμες ως αντιδράσεις στην πορεία οικονομικοποίησης των οικονομικών ανταλλαγών και των πολιτιστικών προτύπων;

«Ο ρατσισμός είναι ένα ολικό κοινωνικό φαινόμενο» (σ. 30), απαντά ο E. Balibar, στην πρώτη ενότητα για τον «Οικουμενικό ρατσισμό», γεγονός που ορίζει την ιστορικότητά του αλλά ταυτόχρονα παραπέμπει στη διερεύνηση των στοιχείων εκείνων που πιθανώς συνιστούν και τη διαφοροποίησή του σε σχέση με το παρελθόν. Η έννοια του «διαφοριστικού ρατσισμού» είναι η σύγχρονη μορφή πολιτιστικού ρατσισμού που προβάλλει την ιδέα της καθαρότητας ως βασικού στοιχείου συνύπαρξης αλλά και ιεραρχικής κατάταξης των «πολιτιστικών συστημάτων» σε παγκόσμιο επίπεδο. Επιθετική έκφραση αυτής της αντίληψης είναι οι μορφές αποκλεισμού και βίας που παρατηρούνται σε πολλές κοινωνίες της Δύσης και όχι μόνο σ' αυτές. Δε θα πρέπει όμως να υποθέσουμε ότι ο «νεορατσισμός» αποτελεί αμυντική αντίδραση απέναντι στην οικουμενικότητα των ανταλλαγών και στη διαρκή μετακίνηση των πληθυσμών. Αντίθετα επιχειρεί να διαμορφώσει το σύγχρονο λόγο

2. I. Βαλλερστάιν, *Ιστορικός καπιταλισμός*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1987· «Η κρίση της κοσμοοικονομίας και οι προοπτικές των σοσιαλιστικών κινημάτων», στο συλλογικό τόμο *Η επικαιρότητα του μαρξισμού*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 15-29.

που εξηγεί τις σχέσεις εξουσίας, στο πλαίσιο του καπιταλιστικού συστήματος, ως φυσιολογικές στο μέτρο που ανάγονται στη διαφορετικότητα η οποία πρέπει να διαφυλαχθεί στα όρια ενός σαφώς ιεραρχημένου πλουραλισμού. Παλαιότερα ο ρατσισμός ήταν στοιχείο οργάνωσης της εθνικής κυριαρχίας με την προβολή έντονων διαφοροποιητικών στοιχείων που στηρίζονταν στα βιολογικά χαρακτηριστικά αλλά και στις κουλτούρες (βλ. κοινό ευρωπαϊκό αντισημιτισμό). Σήμερα ο «νεορατσισμός» παρακάμπτει τις βιολογικές ή κληρονομικές θεωρίες και δημιουργεί το οικουμενικό του δόγμα στη βάση της κατηγοριοποίησης των πολιτισμών.

Ο I. Wallerstein θεμελιώνει την παρέμβασή του στην αναγωγή της οικουμενικότητας όπως και της μερικότητας στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας που στηρίζεται στη συσσώρευση του κεφαλαίου. Η οικουμενικότητα και ο ουμανισμός της «καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας» (World Economy) μπορεί, εκ πρώτης όψεως, να αντιφάσκουν με το ρατσισμό-σεξισμό, αλλά ο συγγραφέας πιστεύει ότι «οι αντιφάσεις συνιστούν τη δυναμική των ιστορικών συστημάτων και τα ουσιώδη χαρακτηριστικά τους» (σ. 48). Το κύριο όμως είναι ότι θα πρέπει να επιτυγχάνεται «η μεγιστοποίηση της συσσώρευσης του κεφαλαίου» σε παγκόσμια κλίμακα. Γι' αυτόν το σκοπό έχουμε το συνδυασμό της νομιμοποίησης του συστήματος διαμέσου της αξιοκρατίας και του «οικουμενισμού» για τα στελέχη και τα μεσαία στρώματα, και της οργάνωσης της εργατικής δύναμης διαμέσου του ρατσισμού-σεξισμού.

Μπορεί ο Wallerstein να ανάγει το ρατσισμό στο γνωστό σχήμα του, κέντρο-περιφέρεια, και το σεξισμό στη κατανομή των ρόλων στα πλαίσια του δίδυμου εργασία-νοικοκυριό, ενώ ο Balibar να θεωρεί ότι υπάρχει συνάρθρωση εθνικισμού και ρατσισμού και ότι ο τελευταίος στη σύγχρονη μορφή του περιέχει τον οικουμενισμό. Όμως και οι δύο συμφωνούν ότι αφενός υπάρχει άνοδος του ρατσισμού στη σύγχρονη ανθρωπότητα και αφετέρου η οικουμενικότητα και ο ρατσισμός δεν αποτελούν δύο ασύμβατες έννοιες, ούτε κατά συνέπεια δύο αντιθετικά μεταξύ τους φαινόμενα. Στο μέτρο δε που ο ρατσισμός είναι μια κοινωνική πραγματικότητα, είναι άμεσα ενταγμένη στις κοινωνικές σχέσεις των οποίων αποτελεί συστατικό και διαμορφωτικό παράγοντα.

Η δεύτερη ενότητα αναφέρεται στις έννοιες του έθνους, της εθνότητας και του εθνικισμού, όπου γίνεται σαφής η διαφορετική προσέγγιση των δύο συγγραφέων. Για τον Wallerstein η φυλή, κα-

τηγορία γενετική, το έθνος, κατηγορία κοινωνικοπολιτική και η εθνική ομάδα, κατηγορία πολιτισμική, ανταποκρίνονται σε τρία διαφορετικά επίπεδα της καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας. Το έθνος δεν είναι τίποτε άλλο παρά απλή έκφραση της πολιτικής υπεροχής, μορφή της κρατικής οργάνωσης του καπιταλισμού, αν και κατ' αυτόν τον τρόπο νομίζουμε ότι είναι δύσκολο να εξηγηθεί η δημιουργία του και οι διαφορετικές μορφές που πήρε στη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων, τουλάχιστον στην Ευρώπη. Η διαπίστωση ότι τα «σύγχρονα κράτη δημιούργησαν τα έθνη» όπως και η επισήμανση των οικονομικών αιτιών αυτής της διαδικασίας συμπιπτει, σε γενικές γραμμές, με αντίστοιχα συμπεράσματα φιλελεύθερων στοχαστών όπως ο E. Gellner.³ Οι δε μειονότητες ανάγονται «σε μια σύνθετη ιεραρχία στο εσωτερικό της εργασίας» που ερμηνεύει τη «θεμελιώδη αντίφαση του ιστορικού καπιταλισμού μεταξύ της ισότητας στη θεωρία και της ανισότητας στην πράξη». Οι αντιφάσεις που ο ίδιος ο συγγραφέας επισημαίνει δεν ερευνώνται προς χάριν της λειτουργικότητας του σχήματος της «καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας».

Αντίθετα ο E. Balibar, θεωρώντας ότι το έθνος δεν αποτελεί ένα «αστικό πρόταγμα» και ότι δεν μπορούμε να συναγάγουμε τη μορφή του απλώς από τις «καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής», δημιουργεί τους όρους για μια γόνιμη συζήτηση.

Διαφωνώντας με τις ιδεαλιστικές αντιλήψεις περί «αναλλοίωτης ουσίας», περί «εθνικών πεπρωμένων» και περί μοναδικότητας των «εθνικών σχηματισμών», ο γάλλος φιλόσοφος πιστεύει ότι η συγκρότηση των εθνικών κρατών είναι το αποτέλεσμα ιδιαίτερων κοινωνικών συγκρούσεων, «των συγκεκριμένων μορφοποιήσεων της πάλης των τάξεων» και όχι έκφραση μιας «καθαρής οικονομικής λογικής» (σ. 138). Η θέση αυτή επιτρέπει να ερευνήσουμε τις συγκεκριμένες συνθήκες με βάση τις οποίες δημιουργήθηκαν οι σύγχρονοι πολιτικοί σχηματισμοί. Να δούμε δηλαδή την «κρατική αστική τάξη» και τους αστικούς σχηματισμούς που «σε μια διαδικασία χωρίς υποκείμενο» μεταμορφώνονται με αμοιβαιότητα και αποδίδουν την εθνική μορφή στις κοινωνίες των τελευταίων 300 χρόνων. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται οι λειτουργίες της «φυλής» και της «γλώσσας» που συνέβαλαν αποφασιστικά στη διαδικασία δημιουργίας των κρατών-εθνών, σε αντικατάσταση της θρησκείας

3. Βλ. E. Gellner, *Nations et Nationalisme*, εκδ. E. Payot, Παρίσι 1989.

προκειμένου οι εθνικισμοί να μη φαίνονται «πλασματικοί» αλλά «φυσικοί».

Στο εύλογο ερώτημα για την αντιθετικότητα των διαδικασιών υπέρβασης των εθνικών σχηματισμών (π.χ. ΕΟΚ) και της ταυτόχρονης εκδήλωσης εθνικιστικών εκρήξεων, το εννοιολογικό σχήμα του E. Ballibar δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μια σοβαρή έρευνα. Γιατί αν και ο γάλλος διανοητής αποδέχεται καταρχήν τη θέση του συστήματος της «καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας», σπεύδει να διευκρινίσει ότι δεν το αντιλαμβάνεται ως «αυτορρυθμιζόμενο, αδιαφοροποίητο», αλλά ως ένα σύστημα που υπόκεινται στην «απρόβλεπτη διαλεκτική των εσωτερικών του αντιφάσεων» (σ. 138). Κατά συνέπεια στο ερώτημα «για ποιον σήμερα είναι πολύ αργά» να μετασχηματισθεί σε έθνος η απάντηση είναι ανοικτή, ακριβώς γιατί δεν υπάρχει γραμμική, νομοτελειακή εξέλιξη.

Η ανάδειξη των αμφισημιών, των διαφορούμενων στοιχείων στην έννοια των τάξεων και στο ιστορικό τους αντίκρισμα, την πάλη των τάξεων, συνιστά το αντικείμενο της τρίτης και ίσως πιο ενδιαφέρουσας ενότητας του βιβλίου. Πιστεύουμε ότι η φράση του Lacan που χρησιμοποιεί ο Ballibar για τις «αποκαλύψεις των αντιφάσεων που είναι σχελασμένες από διαδοχικές προαναγγελθείσες βεβαιότητες» (σ. 236), ανταποκρίνεται πλήρως στη λογική αυτού του κεφαλαίου. Ο I. Wallerstein κινούμενος πάντα στα πλαίσια της «καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας» προβαίνει σε μερικές ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις σχετικά με τις τάξεις και το ρόλο του κράτους. Δέχεται ότι δεν υπάρχει ιδεότυπος για τις τάξεις και, κατά συνέπεια, δεν μπορούμε να διαπιστώσουμε ιδιαίτερα στοιχεία των τάξεων αλλά να μιλήσουμε για τη διαδικασία σχηματισμού τους.

Ο συγγραφέας αποδέχεται τη βασική μαρξιστική θέση για την ταξική πόλωση την οποία διαπιστώνει αφενός στη διαδικασία προλεταριοποίησης, που δε θεωρεί αποδοτική μακροπρόθεσμα για την αστική τάξη, και αφετέρου στη διαδικασία επιδίωξης αύξησης του κέρδους διαμέσου της προσόδου, από την τάξη των καπιταλιστών. «Η πρόσοδος είναι ένας μηχανισμός για ν' αυξάνεται το ποσοστό κέρδους περισσότερο απ' όσο θα επιτυγχανόταν στο πλαίσιο μιας πραγματικά ανταγωνιστικής αγοράς» (σ. 226). Με την ανάδειξη των αντιφάσεων της αστικής τάξης και την προβολή του ρόλου που διαδραματίζει το κράτος στην ανακατανομή, σε παγκόσμιο επίπεδο, των κερδών, αμφισβητείται τόσο η περιβόητη «ελευθερία των συναλλαγών» όσο και η υποτιθέμενη απαίτηση για μείω-

ση της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Επιπλέον, η αλλαγή των όρων του ανταγωνισμού με την ανάδειξη του «ανθρώπινου κεφαλαίου» δηλαδή της γνώσης και της αξιοκρατίας, δηλαδή των μηχανισμών επιλογής, αυξάνει αποφασιστικά τη λειτουργία του κράτους και καθιστά πιο ασταθές το παγκόσμιο σύστημα στο βαθμό που αυτά τα στοιχεία, σύμφωνα με το συγγραφέα, νομιμοποιούνται πιο δύσκολα στη συνείδηση των λαών.

«Κάθε τι που υπάρχει αξίζει να φθαρεί», έλεγε ο Γκαίτε στον *Φάουστ* και ο E. Ballibar πιστεύει ότι απ' αυτόν τον κανόνα δε θα μπορούσε να εξαιρεθεί ο μαρξισμός. Προχωρώντας σε μια αναλυτική έρευνα των στοιχείων που θεμελιώνουν την έννοια των τάξεων στον Μαρξ, ο γάλλος φιλόσοφος πιστεύει ότι δεν μπορούμε να αναγάγουμε το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων στην εργασία και στον καταμερισμό εργασίας. Διότι ναι μεν υπάρχει ο ανταγωνισμός των τάξεων αλλά θα πρέπει «να στοχαστούμε την πάλη των τάξεων ως μια καθοριστική δομή που τέμνει όλες τις κοινωνικές πρακτικές, χωρίς ωστόσο να είναι η μόνη» (σ. 273). Θα πρέπει να αποφύγουμε δηλαδή να ορίσουμε διαπαντός μια ουσία των τάξεων και να περιγράψουμε στη συνέχεια τις διαδοχικές, καθορισμένες από ένα ιστορικό τέλος μορφές που παίρνει ο ανταγωνισμός τους. Γιατί αν «από την αρχή του σύγχρονου καπιταλισμού ο χώρος συσσώρευσης της αξίας ήταν πάντοτε ο παγκόσμιος χώρος», αυτό δε συνεπάγεται μια απλοποιημένη εκδοχή της πάλης των τάξεων σε διεθνές επίπεδο, στο μέτρο που δεν υπάρχει ούτε παγκόσμια αστική τάξη ούτε παγκόσμια εργατική τάξη. Οι στρατηγικές κυριαρχίας των αστικών τάξεων είναι εθνικές στρατηγικές άμεσα συνδεδεμένες με τα επιμέρους κράτη. Γιατί ιστορικά διαπιστώνουμε «κρατικές αστικές τάξεις», δηλαδή τάξεις που συστήνονται μόνο στο βαθμό που κυριαρχούν στον κρατικό μηχανισμό. Το ίδιο ισχύει και για την εργατική τάξη, που βρίσκεται «μέσα στο κράτος», αφού δίχως την καθοριστική του παρέμβαση «η εργατική δύναμη δε θα ήταν ποτέ εμπόρευμα». Το εθνικό, εθνικιστικό κράτος ανήγαγε όλες τις κοινωνικές πρακτικές στο επίπεδο του ανταγωνισμού των κρατών-εθνών. Είναι δηλαδή με συστημικούς όρους η κύρια μορφή «περιστολής συνθετότητας». Η ταξική ιδεολογία στη σύγκρουσή της με τον εθνικισμό λειτούργησε με τον ίδιο τρόπο σε αντίθετη φορά, αφού υπέταξε όλες τις επιμέρους κοινωνικές και πολιτικές πρακτικές στο ταξικό κριτήριο. Θα πρέπει λοιπόν να ερευνήσουμε τους όρους, να μελετήσουμε τα στοιχεία, να επισημά-

νομε τις συνθήκες με βάση τις οποίες αρθρώνεται η κοινωνική αντιπαράθεση, εκφράζεται η ταξική πάλη στις σύγχρονες κοινωνίες. Γιατί η «εξαφάνιση των τάξεων» είναι πραγματικότητα και ταυτόχρονα «αυταπάτη». Πραγματικότητα «γιατί η ουσιαστική οικουμενικότητα του ανταγωνισμού διαλύει το μύθο μιας οικουμενικής τάξης καταστρέφοντας τις τοπικές θεσμικές μορφές, τις εθνικές αστικές και εργατικές τάξεις». Αυταπάτη γιατί η σημερινή κρίση είναι κρίση των συγκεκριμένων μορφών έκφρασης του ανταγωνισμού. «Αλλά δεν έχουμε να κάνουμε με την ίδια την εξαφάνιση του ανταγωνισμού» (σ. 271).

Υπάρχει μετατόπιση της κοινωνικής σύγκρουσης; Αυτό το ερώτημα είναι και ο τίτλος της τέταρτης και τελευταίας ενότητας. Η μελέτη των κοινωνικών συγκρούσεων στα κράτη της Αφρικής επιτρέπει στον I. Wallerstein να διατυπώσει τις θέσεις του για τις έννοιες «φυλή» και «ομάδωση κύρους» (status-groupe) σε σύγκριση και αντιπαράθεση με τις αντιλήψεις του Max Weber για τις τάξεις. Υποστηρίζει ότι οι διάφορες «ομαδώσεις κύρους» δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να οργανώνουν τους ανθρώπους σε ομάδες προκειμένου να συμμετέχουν πιο αποτελεσματικά στον κοινωνικό ανταγωνισμό. Έτσι η φυλή είναι μια επιμέρους κατηγοροποίηση, μια διεθνής «ομάδωση κύρους» που αντικατέστησε τη θρησκεία στην ιεραρχική βαθμίδα στο παγκόσμιο κοινωνικό σύστημα. «Ο ρατσισμός λοιπόν είναι απλά και μόνο η πράξη διατήρησης της υπάρχουσας διεθνούς κοινωνικής δομής» (σ. 306). Η χρησιμοποίηση της θέσης «τάξη δι' εαυτήν» και «τάξη καθ' εαυτή» επιτρέπει στο συγγραφέα αντιπαρατασόμενος στον Weber να υποστηρίζει ότι κοινωνική συνείδηση διαμορφώνεται μόνο όταν μια κοινωνική σύγκρουση λαμβάνει οξείες μορφές, οπότε οι επιμέρους διαχωρισμοί σε «ομαδώσεις κύρους» και «τάξεις» υποχωρούν.

Οι αναλύσεις αυτές, που γίνονται πάντα στο πλαίσιο της «καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας», καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η συνείδηση της ομάδας τελικά μπορεί να υπερισχύει της «ταξικής συνείδησης» στη δεδομένη ιστορική στιγμή των κοινωνικών αντιπαράθεσεων. Σ' αυτή την ενότητα ο E. Balibar προβαίνει σε μια συστηματική ιστορική αναδρομή που προσφέρει πολύτιμα στοιχεία προκειμένου να κατανοήσουμε την αναγωγή των ταξικών σε φυσικές ανισότητες. Εκείνο όμως που αποτελεί ίσως τη σημαντικότερη προσφορά του στο κεφάλαιο αυτό είναι η επισήμανση των ρατσιστικών στοιχείων στο σύνολο των σύγχρονων κοινωνικών πρακτι-

κών και ιδιαίτερα η προβολή του «αυτοεκρατισμού της εργατικής τάξης» διαμέσου ενός ιδιόμορφου εργατισμού πολλών πολιτικών και κοινωνικών οργανώσεών της. Αν λοιπόν «ο ρατσισμός είναι αγκυρωμένος μέσα σε υλικές δομές μακράς διάρκειας» (σ. 330), η έρευνα των σημερινών του εκδηλώσεων στις κοινωνίες, ιδιαίτερα της Δύσης, μας αποκαλύπτει με ανησυχητική ενάργεια τους λόγους για τους οποίους γίνεται «ένας προσδιοριστικός παράγοντας συνείδησης που σχετικοποιεί τις ταξικές διαβαθμίσεις» (σ. 331). Κατά συνέπεια η αντιμετώπισή του δεν έχει να κάνει με κάποιους «ολιγοφρενείς» αλλά με μια συνολική προσπάθεια για την αλλαγή τρόπου σκέψης των ανθρώπων και για την προβολή των δικαιωμάτων τους.

Η ανάδειξη της πολυπλοκότητας των κοινωνικών φαινομένων του ρατσισμού και του εθνικισμού και η αλληλεξάρτηση των εννοιών της φυλής, των τάξεων και του έθνους αποτελούν κοινές διαπιστώσεις των δύο διανοητών. Όμως η επισήμανση των κοινών σημείων δεν μπορεί ν' αποκρύψει τη διαφορά τους στις μεθόδους προσέγγισης των συγκεκριμένων αντικειμένων. Διαφορά που πιστεύουμε ότι είναι πιο σημαντική από τις μικρές διαφωνίες που προβάλλονται από τους ίδιους στον πρόλογο και στον επίλογο αυτού του βιβλίου. «Η καθοριστική εναλλακτική λύση δεν είναι μεταξύ δομής και ιστορίας όσο τελεολογίας και δομικής ιστορίας» (σ. 269), υποστηρίζει ο E. Balibar επιχειρώντας να παρακάμψει μια θεωρητική διαμάχη που χρόνια τώρα διαιρούσε τους μαρξιστές επιστήμονες και όχι μόνο αυτούς. Δύο στοιχεία σηματοδοτούν τη λογική του γάλλου διανοητή τουλάχιστον σε αυτό το σύγγραμμα και τον διαφοροποιούν από τον I. Wallerstein: η ανάδειξη του συγκρουσιακού και του απρόβλεπτου χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων και η άρνηση της υπαγωγής τους σ' έναν και μοναδικό προσδιοριστικό παράγοντα. Θεωρώντας λοιπόν ότι είναι λάθος να ανάγουμε τα δεδομένα μιας κοινωνικής διαδικασίας σε μια αιτία, τον καταμερισμό εργασίας στη συγκεκριμένη περίπτωση, προκρίνει την ανάλυση εκείνων των στοιχείων που σε κάθε δεδομένη στιγμή ορίζουν την κοινωνική αντιπαλότητα, την κοινωνική σύγκρουση. Γιατί αν διαπιστώνεται πάλη των τάξεων, πρέπει σε κάθε ιστορική φάση να προσδιορίζουμε το περίγραμμά της και τις μορφές με τις οποίες εκφράζεται. Δεν μπορούμε π.χ. να κρίνουμε ως δευτερεύουσα και δευτερογενή την αντιπαλότητα που προκαλούν τα ρατσιστικά και εθνικιστικά στοιχεία, ούτε βέβαια να υιο-

θετήσουμε συνωμοσιολογικούς παράγοντες για να εξηγήσουμε κοινωνικές διαδικασίες. Η επισήμανση τόσο της ιδεολογικής συνιστώσας όσο και της ιστορικότητας των κοινωνικών φαινομένων προσανατολίζει πιο σωστά τις μελέτες στα συγκεκριμένα θέματα. Η απόρριψη της ιδεολογίας της γραμμικής προοδευτικής εξέλιξης της ανθρωπότητας, που επηρέασε τόσο το φιλελευθερισμό όσο και το μαρξισμό, αναδεικνύει τον απρόβλεπτο αλλά και τον ασυμφιλίωτα συγκρουσιακό χαρακτήρα των σύγχρονων κοινωνιών. Κατά συνέπεια δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή η θέση του I. Wallerstein για το παράλληλο και συμπληρωματικό των κοινωνικών και οικονομικών διαδικασιών στα πλαίσια του συστήματος της «καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας». Ο γάλλος φιλόσοφος συμφωνεί στη διαπίστωση της οικουμενικότητας των οικονομικών διαδικασιών, αμφισβητεί όμως την υπαγωγή του συνόλου των κοινωνικών πρακτικών σε αυτήν τη διαδικασία. Η κριτική που ασκεί ο Balibar σε δεδομένες μαρξιστικές θέσεις δημιουργεί προβληματισμούς οι οποίοι δε βρίσκουν απάντηση στα πλαίσια αυτών των κειμένων. Εντελώς σχηματικά θα μπορούσαμε, μαζί ίσως με το συγγραφέα, να θέσουμε το ερώτημα: Μήπως η αντικατάσταση της πάλης των τάξεων από κοινωνικές αντιπαραθέσεις, προϊόν αστάθμητων στοιχείων και συγκυριακών παραγόντων, φέρνει στην επιστημονική επικαιρότητα τον Hobbes κυρίως παρά τον Μαρξ;

Για τον I. Wallerstein θα θέλαμε να επιστημόνουμε ότι η υπαγωγή του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων σε μία και μοναδική αιτία αδικεί τις οξυδερκείς παρατηρήσεις που κάνει τόσο για τις αντιφάσεις στο εσωτερικό των τάξεων όσο και για το ρόλο του κράτους στις σύγχρονες συνθήκες. Η αναγωγή του «ντετερμινισμού» και της «ελεύθερης βούλησης» (Libre Arbitre) στη σταθεροποιητική και στην ανατρεπτική αντίστοιχα φάση ενός συστήματος δεν τον οδηγεί σε υιοθέτηση εξελικτικών απόψεων που ο ίδιος αρνείται; Βέβαια εδώ θα πρέπει να προσθέσουμε ότι στον τόμο αυτόν υπάρχουν κείμενα του I. Wallerstein που εγγράφησαν ως αυτόνομες παρεμβάσεις σε διάφορες επιστημονικές επιθεωρήσεις με αποτέλεσμα να διαπιστώνονται επαναλήψεις των βασικών εννοιολογικών κατηγοριών του.

Η αξία του βιβλίου αυτού είναι διπλή, στο βαθμό που επιχειρείται μια σφαιρική θεωρητική προσέγγιση τριών «διφορούμενων ταυτοτήτων» και στο μέτρο που τα εξεταζόμενα φαινόμενα αναφέρονται σε διαφορετικά εκ πρώτης όψεως εμπειρικά δεδομένα, είτε

αυτά είναι ο ρατσισμός των δυτικών χωρών, είτε ο εθνικισμός που παρατηρείται σε αρκετές περιοχές του κόσμου, πρόσφατα δε στη νότια και ανατολική πλευρά της Ευρώπης. Επιδίωξη είναι η ανάδειξη των θεμάτων προς συζήτηση και η αξιοποίηση των ερευνημάτων για περαιτέρω έρευνα, παρά η προβολή ολοκληρωμένων απαντήσεων.

Ως προς τη μετάφραση, τα κείμενα διαβάζονται με ευκολία και το αποτέλεσμα είναι θετικό, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι χρειάζεται ιδιαίτερη προσπάθεια να αποδοθούν στα ελληνικά μελέτες όπως αυτές του E. Balibar που ήδη στην αρχική τους γλώσσα, στα γαλλικά, είναι δυσνόητες. Βέβαια μερικά θέματα ορολογίας ίσως δημιουργούν ερωτηματικά, όπως η απόδοση του «status groupe» σε «ομάδωση κύρους». Αυτές είναι όμως επιλογές θεμιτές, που ενέχουν πάντα το στοιχείο της αυθαιρεσίας και δεν αφορούν το συνολικά ικανοποιητικό επίπεδο της μετάφρασης.

Θ. Δ. ΓΚΟΤΣΟΠΟΥΛΟΣ